

Dijital Medyadan Post-Truth Kavramına Felsefi Bir Bakış*

 Ali KORKMAZ¹

¹ Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi
İletişim Fakültesi,
alikorkmaz@erciyes.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0974-4498

Gönderilme / Received

20.08.2024

Kabul Tarihi / Accepted

27.08.2024

Yayın Tarihi / Published

30.09.2024

Öz

Post-truth, 2016 yılında Oxford Sözlük tarafından yılın kelimesi seçilmiştir. Türkçe’de “gerçekötesi”, “gerçek-sonrası”, “post-gerçek”, “post-hakikat” ve “post-olgusal” anlamlarına gelmektedir. Post-truth kavramı, iletişim ve medya başta olmak üzere tüm toplumsal ve siyasal kuramlarda karşımıza çıkmaktadır. Özellikle felsefe, siyaset, psikoloji, sosyoloji ve dil çalışmaları dâhil birçok disiplin bu kavram üzerinde çalışmalar yapmaktadır. Felsefe tarihi aslında insanın varoluş hakikatini anlamaya çalışmaktadır. Hakikat nedir? Dünya ve bu dünya da geçici bir hayat süren insanlar için hakikatin ne olduğu önemli bir sorun haline gelmiştir. İnsanlık hakikati anlamaya çalışırken hakikat sonrası (post truth) karşısına çıkmıştır. ‘Sonrası’ eki hakikatin geri de bırakıldığı anlamındadır. Bu durum teknolojideki değişmelerle yeni bir kavram gibi görünse de aslında bu şekilde değildir. İnsanların varlık alanlarının değiştiğini göstermektedir. Bu değişim siyasal, toplumsal ve bireyin öznel alanında değişimlere neden olmaktadır. Post-truth kavramı işte bu yeni olan değişimlere odaklanmaktadır (Dursun, t.y.). Görece yeni bir kavram olan post-truth, son yıllarda araştırmacıların başlıca konusu olmuştur. Aşağıda bu kavram, felsefi açıdan ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Post-Truth, Dijital medya, Felsefe, Hakikat, Gerçek.

* Bu makale intihal tespit yazılımlarıyla taranmıştır. Benzerlik tespit edilmemiştir.

This article has been scanned by plagiarism detection softwares. No similarity detected.

** Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur.

In this study, the rules stated in the “Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive” were followed.

*** Çalışma tek yazar tarafından yürütülmüştür.

The study was conducted by a single author.

**** Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

There is no conflict of interest with any institution or person within the scope of the study.

Kaynak gösterme / To cite this article: Korkmaz, A. (2024). Dijital Medyadan Post-Truth Kavramına Felsefi Bir Bakış. İletişim ve Toplum Araştırmaları Dergisi, 4(2), 262-275. doi: 10.59534/jcss.1533359

A Philosophical Perspective on the Concept of Post-Truth from Digital Media

 Ali KORKMAZ¹

¹ Assoc. Prof. Dr., Erciyes University Faculty of Communication, alikorkmaz@erciyes.edu.tr ORCID: 0000-0003-0974-4498

Gönderilme / Received

20.08.2024

Kabul Tarihi / Accepted

27.08.2024

Yayın Tarihi / Published

30.09.2024

Abstract

Post-truth was chosen as the word of the year by the Oxford Dictionary in 2016. In Turkish, it means “post-truth”, “post-truth”, “post-truth”, “post-truth” and “post-factual”. The concept of post-truth appears in all social and political theories, especially communication and media. Many disciplines, especially philosophy, politics, psychology, sociology and language studies, are working on this concept. The history of philosophy tries to understand the truth of human existence. What is truth? What the truth is has become an important problem for the world and the people who live a temporary life in this world. While humanity is trying to understand the truth, it has encountered post-truth. The suffix ‘after’ means that the truth is left behind. Although this may seem like a new concept with the changes in technology, it is not actually like this. It shows that people’s spheres of existence have changed. This change causes changes in the political, social and subjective spheres of the individual. The concept of post-truth focuses on these new changes (Dursun, n.d.). Post-truth, a relatively new concept, has been the main subject of researchers in recent years. Below, this concept will be discussed from a philosophical perspective.

Keywords: Post-Truth, Digital media, Philosophy, Truth, Reality.

Giriş

Post-truth sözcüğüyle, günümüzde dünyada yaşanan politik, toplumsal ve kültürel birçok gelişmenin nedeni gündelik hayatını içinde sıklıkla karşılaşılmaktadır. Fakat sözcüğün bir kavram olarak ortaya çıkması ise yeni değildir. Kavramın gerçek, hakikat ve doğruluk kavramlarıyla doğrudan ilişkisi bulunmakla beraber, bu kavramların tartışıldığı dönemlerle de ilişkisi vardır. Bu dönemleri, sistematik olarak modernizm ve post-modernizm olarak ele almak uygun olacaktır. Ayrıca kavramın geniş bir kullanım alanı bulmasında etkisi olan matbaanın icadı, kitle iletişim araçları, dijitalleşme, ağ toplumu, internet teknolojisinin gelişim koşulları, yeni medya ve sosyal medya konu başlıkları da tarihsel dönemler içinde genel hatları ve özellikle hakikatle kurdukları bağ üzerinden ele alınmalıdır. Modernizmin hakikate bakış açısı da gerçek ve doğruluğa bakış açısıyla paraleldir ve bilimsel alanda kendini egemen kılmıştır. Hakikat modern dönem için kesinlik üzerine kurulmuştur ve kökeni de doğadır. Bu bağlamda pozitivist felsefenin öngördüğü şekilde ortaya çıkan hakikat tezahürünü modern gelenekle anlatmak mümkündür. Dolayısıyla “hakikatin bizi aşkın bir şey olduğunu anlamamızı sağlayan şey, moderne sebebiyet veren modern gelenektir” (Malpas, 1992, s. 292).

Gerçek olmayan bir haberin başarılı olması ve inanılması için genellikle doğru görünmesi gerekir. Aksi takdirde, kitlesel başarı, güvenilirlik ve bilgi olarak kabul edilme şansı takipçileri, izleyicileri ve doğrulamaya istekli haber tüketicilerini kaybedecektir. Okuyucuların, radyo dinleyicilerinin veya internet kullanıcılarının, duyuları ve muhakeme yeteneği ile duygu uyandırabilecek her şeye karşı formatlar ve içerik arasında gezindiği iletişimsel alanda, gerçekler ve yalan haberler aynı çerçevede kendi önyargılarıyla rekabet eder. Belki de daha sonra gerçekleri keşfetme ve bunlar üzerinde düşünme konusunda ilgilerini uyandırabilir.

Hakikat sonrası olgusuyla ilgilenenlerin çoğu, bunu postmodernist fikirlere bağlama eğilimindedir ve özellikle postmodernizm olmasaydı, hakikat sonrası olgusunun ortaya çıkamayacağını iddia etme eğilimindedir. Örneğin, postmodernistlerin gerçekler konusunda alaycı olmayı saygın kılan entelektüel modanın sorumlusu olduklarını belirtmiştir. Postmodernist fikirlerin, post-truth olgusu üzerinde kayda değer bir etki atfetme yönünde yaygın bir eğilim vardır. Postmodern hareket, “hakikat” kavramının var olduğunun varsayılarak tartışılması gerektiğini savunmaktadır (Brahms, 2020: 8). Çalışma, dijital medyadan post-truth kavramına felsefi bir bakış açısıyla ele alınmıştır.

6. Post-Truth Kavramı

Latince’de, ‘den sonra’ anlamında kullanılan ‘post’ ve İngilizce’de ‘truth’ ‘gerçeklik’ anlamında kullanılan iki kelimenin birleşiminden oluşan ‘post-truth’ kavramı, Türkçe’ye ‘hakikat sonrası’, ‘gerçeklik sonrası’ ya da ‘hakikat ötesi’ gibi bir anlamla çevrilmektedir. Post Truth kavramı, ilk olarak 1992 yılında Steve Tesich tarafından yazılan makalede kullanılmıştır. Tesich, 1986 yılında yaşanan “Irangate”/“İran-Kontra” adıyla anılan siyasi bir olayı ve 1991 yılında meydana gelen “Basra Körfezi Savaşı” hakkında ‘A Government Of Lies’ adlı yazısında bu kavram ile ilgili ilk tanımlamaları yapmıştır (Selim, 2023, s. 511). Post-truth kavramı ile ilgili ilk kitabı ise 2004 yılında Ralph Keyes kaleme almıştır (Açıklan

ve Esra, 2021, s. 1690). Post-truth kavramı çok sık kullanılmasına karşın üzerinde anlaşılmiş herhangi bir tanımı bulunmamaktadır.

Post-truth kavramı içerik olarak, dürüstlüğün inişi, yalanın yükselişi olarak anlaşılmaktadır. Özellikle Trump'ın katıldığı Amerikan seçimleri ve İngiltere'nin Brexit referandumunda ön plana çıkmıştır (Sarioğlu, 2020, s. 383). Ayrıca aşırı sağcı Fransız lider Le Pen'in cumhurbaşkanlığı seçiminin ikinci turunda %30 oy oranını yakalamasının ardından, post-truth kavramı dünya literatüründeki yerini almıştır (Yıldız, 2023, s. 186). Post-truth görece yeni bir fenomen olduğundan dolayı Trump'ın seçimlerini ve İngiltere'de yapılan referandumu ne ölçüde etkilediği tam olarak kestirilememektedir (Schiffrin, 2017, s. 121).

Post-truth, yalan haber demek değildir, kısaca gerçeğin göreceli hale getirilmesinde kullanılır. 2016 yılında yılın sözcüğü seçildikten sonra post-truth sözcüğü dünya çapında bir üne kavuşmuş ve sözcük başta sosyal bilimciler olmak üzere çeşitli araştırmacılar tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Post-truth, hakikatin göreceleştirilmesinden, dataların sıradanlaşmasının nesnelliğinden ve içsel konuşmaların üstünlüğünden oluşmaktadır (Yıldız, 2023, s. 187). Post-truth'un sözlük anlamı ise; “duyguların ve kişisel kanaatlerin belirli bir konu üzerinde kamuoyunu belirlemede rasyonel gerçeklerden daha fazla etkili olması durumudur” (Oxford Dictionary, 2023, 2855).

Kitle iletişim araçlarının son yıllarda yaygınlaşmasıyla beraber insanlar yoğun enformasyona maruz kalmaktadırlar. Her yerden gelen bu enformasyonla nasıl mücadele edeceğini bilmeyen insanlar da buna bir tepki olarak kendi inançlarına daha da sarılmışlardır. Keyes (2017, 38), post-truth kavramının, sosyolojik açıdan yalan söyleme durumunun sıradanlaşması ve toplumda normalleşmesinin tehlikesine işaret etmektedir. İletişim açısından ele alındığında ise; “duygularla birlikte bireyin kendi düşüncelerinin nesnel olan gerçekleri aşarak toplumsal bir fikir inşa etme noktasında kamuoyu oluşturmasının” karşılığıdır (Söğüt, 2023). Keyes'e göre, yalan söylenmesinin ve bunun gittikçe artmasının ardındaki gerçeğin, sahtekârlığa yönelik herhangi bir cezanın olmaması yatmaktadır. Yeterince cezalandırma yöntemlerinin gelişmemesi, hatta amaca ulaşma da yalan söylemenin bir aşama olması bu sonucu doğurmaktadır. Bir takım gerekçelerle yalanın motivasyonlarını geliştirebiliriz. Hatta yalan söylemenin gerekçeleri zamanla kişiler için zevkli bir duruma dönüşmektedir (Karagöz, 2018, s. 684).

Günümüzde hakikat ve gerçek en çok anlam yitimine uğrayan kavramların başında gelmektedir. Bu iki kavram her ne kadar birbirine karıştırılsa da anlamları birbirinden oldukça farklıdır. Gerçek, nesnel bir durumu; hakikat ise bu nesnel durumun zihindeki öznel yansımaları anlatır (Par, Civelek ve Yalın, 2022, s. 36). Platon'a göre “bilgi yanılmazdır ve yanlışla düşmez”. Diğer yandan, inancın ise yanılabilir olduğunu ve yanlışlar yapabileceğini ileri sürmektedir. Bu açılardan değerlendirildiğinde “bilgi ve inanç” birbirinden ayrılmaktadır (Çöllüoğlu, 2023, s. 99). Kısaca gerçek nesnel, hakikat ise öznel. Hakikat, gerçeğin kendisi olmamakla birlikte, gerçeğin bir yansımasıdır (Söğüt, 2023). Örneğin elimizde tuttuğumuz kalem gerçektir, hakikat ise onun zihnimize yarattığımız bir yansımasıdır.

Gerçek ve hakikat bugüne kadar pek çok şekilde ele alınmasına karşın, bir problem olarak ele alınmadı. Modern çağın başlamasıyla birlikte gerçek, bir kriz olarak ortaya çıktı. Artık doğru olan modern olandır (Malpas, 1992, s. 292). Geçmişte Sofistler, bakış açısını merkeze taşıyarak şekil almaktaydılar. Günümüz de ise kazanılan evrensellelikle mutlak konuma yerleşmişlerdir. Değişmez denilen bu durum konum değiştirerek, post-truth çağda “hakikat” artık yeniden bir sınav vermektedir (Çelik, 2024, s. 285).

7. Gerçek ile Hakikat Arasındaki Fark

Günlük hayatta, hakikat bir isim olarak, gerçek ise sıfat olarak kullanılmaktadır. Felsefede ise gerçek sözcüğüne yönelik anlamsal mutabakattan bahsedilse de felsefenin kendi içinde oluşan disiplinleri, sözcüğe yönelik farklı anlamlar yüklemişlerdir. “Gerçek: insan bilincinden bağımsız, somut ve nesnel olarak var olan her şey. Hakikat: Nesnel gerçekliğin bilinçteki, kendine uygun kavramsal yansıması” demiştirler. Bu anlamda felsefi olarak iki tür gerçekçilikten söz edilebilir. İlk türün yapılarına, ikincisinin ise nesnelere ilişkin olduğunu ifade etmektedir. Yapısal gerçeklikte, nesnenin “özü” bilinçten azadedir. Nesnelere ilişkin gerçekte ise bilinçten bağımsız, somut ve deneye uygun nesnelere varlığı kabul edilir. Hançerlioğlu (1977: 876); Felsefe Ansiklopedisi’nde; gerçek ile hakikat kavramları arasındaki farkı, “elimizde tuttuğumuz bir kalem gerçek, onun zihnimizdeki yansıması da hakikattir” örneğini vererek somutlaştırmaya çalışmıştır (Dönmezçelik, 2023, s. 23).

Doğru teriminin, bilgiyle olan ilişkisi de ele alınmalıdır. Çünkü bir kavramın açıklanmasında bilmek eylemi üzerinden değerlendirmeler yapılıyorsa konunun epistemolojik boyutunun da dikkate alınması gerekmektedir ve “olabilir yargılar” olarak çerçevelenen doğru sözcüğü epistemolojik değerlendirmelerden bağımsız ele alınamaz. Dolayısıyla bir şeyin doğru olduğuna dair zihinsel pratikler, bilme eylemiyle doğru orantılıdır. Günday (2003, s. 188), Doğru ve Doğruluk Kuramları adlı çalışmasında bir şeyi bilmenin onu “doğru” olarak bilmek olduğunu, “yanlış” dediğimiz bir şeyi bildiğimizi iddia edemeyeceğimizi belirtmektedir. Bir önermenin biz bilmeden de doğru olabileceğini ancak bizim için bildiğimiz bir şeyin yanlış olmasının söz konusu olmayacağını da altını çizen Günday, felsefe açısından aynı şeylerin söylenemeyeceğini, bu durumda “doğru nedir?”, “bir kimse doğru konuştuğunda, konuşmasını doğru yapan şey nedir?” sorularının sorulması gerektiği ifade etmektedir. Doğruluk kuramlarına ilişkin bir diğer yaklaşım, bilgi felsefesinin tarihinde öne çıkan Amerikan pragmatistler tarafından üretilen 20. yüzyılda farklı boyutlarda geliştirilen pragmatist doğruluk görüşüdür. Pragmatist yaklaşım doğruluğu bir şeyin kullanışlı olmasıyla açıklamaya çalışır. “Bir önermenin doğruluğu ile bir amaca hizmet etmesi, insan eylemlerinde ileriye taşıyıcı bir fark yaratması arasında belirleyici bir ilişki olduğunu savlar” (Baç, 2020, s. 27).

Felsefe, insanların inanç ve varsayımlarına yönelik eleştirel sorgulamayla aynı anlamdadır. Felsefe, başlangıçta karışıklık ve rahatsızlık içerebilen kavramsal gerilimler üreterek genellikle bilindik, güven verici ve teselli eden alışılmış düşünce süreçlerini zorlar ve onları yıkar. Karşılaştığı her şeyi araştırır ve keşfeder. Böylece politika ve tarih de dâhil olmak üzere diğer disiplinler ve alanlarla

örtüşür. Platona göre; “bu dünyadaki nesnelere zihinsel bir dünyadaki değişmeyen nesnelere yansımalarıdır”. Bilim doğası gereği, bu iddiayı kanıtlamaya çalışırken felsefenin böyle bir çabası söz konusu değildir. Çünkü felsefe, dünyayı algılama ve açıklama amacı gütmemekte; insanın mükemmel zihinsel yaratısı olarak dünyayı kurup, dizayn etmektedir (Diyarbakırlıoğlu, 2022, s. 4-41-42).

Hakikat sonrası, üç temel unsurun örtüştüğü karmaşık bir olgudan kaynaklanmaktadır: 1) bilgiye erişim ve bilginin kullanımıyla şekillenen vatandaş alışkanlıkları; 2) gösteri kapitalizminin ürettiği toplumsal ve ekonomik kutuplaşma ve 3) vatandaşların yaşamlarının neredeyse tüm alanlarını etkileyen ve böylece yeni bir kültür üreten teknolojik bağlam ve koşullar. Ancak sadece tarafsız bir şekilde, insan hayatında etki ve sonuçlara yol açmadan var olmadığından, kontrolü ve gözetimi sadece yayınlandığı medyada çalışan kişilerin değil, tüm vatandaşların sorumluluğundadır. Bu, büyük siyasi (devletler ve hükümetler) ve ekonomik (ulusötesi şirketler ve kitle iletişim araçları) güçlerin, bu hakikat sonrası dönemde sahte haberlerin ana propagandacıları (vatandaşların bilinçli ve bilinçsiz yardımı olmadan) ve yararlanıcıları olduğu gerçeğiyle birlikte. Yoksulluğun, sosyo-ekonomik açıklaması ya da küreselleşmenin getirdiği rekabet koşullarıdır. Siyasi gerçekler, manipüle edilmiş verilerle ve her şeyden önce gerçeğe benzerlikleri sayesinde reddedilemez görünen görüntü ve seslerle oluşturulan, fail olduğu iddia edilen kişiye veya düşmana yönelik saldırı ve karalamaya odaklanır (Fuentes, 2021).

8. Geçmişten Günümüze “Gerçeğin, Hakikatin” Felsefesi

Son yıllarda sıkça kullanılan “hakikat sonrası/post-truth” kavramı ile gerçeğin göreceli hale getirilmesi, verilerin nesnellüğünün sıradanlaşması ve duygusal konuşmaların üstünlüğü kastedilmektedir. Brahms ise, “Philosophy of Post-truth” adlı makalesinde, öteden beri yalanları gerçekmiş gibi göstermenin tüm siyasetçilerin bir özelliği olduğunun George Orwell’den Hannah Arendt’e pek çok yazar ve filozof tarafından altının çizildiğini belirterek bu isimlerin görüşlerine yer vermektedir. Arendt, dürüstlüğün hiçbir zaman bir siyasetçinin erdemleri arasında sayılmadığını, yalanın her zaman siyasetçiler ve devlet adamları için gerekli ve haklı bir araç olarak görüldüğünü ileri sürer. Ona göre, olgusal gerçeğimizin hiçbir zaman yorumdan veya kişisel perspektiften tamamen bağımsız olmadığı doğru olsa da bu durum gerçekliğin ve gerçeklerin varlığına karşı bir argüman olarak hizmet edemez ve gerçek, fikir ve yorum arasındaki ayrım çizgilerini bulanıklaştırmayı haklı çıkaramaz. Yuval Noah Harari ve Lee McIntyre gibi isimler ise; hakikat sonrası fenomendeki yeniliğin hakikatin ve gerçeklerin varlığının reddi olmadığını, aksine gerçeklerin kişisel önyargılara ve öznel bir bakış açısına tabi kılınması olduğunu savunmaktadır (Brahms, 2020, s. 8).

İslam ahlakının yalana ilişkin bakışını yansıtan önemli eserlerden biri olan Felsefe Risaleleri adlı eserinde Ebû Bekir Er-Râzî, yalanın bedensel arzu ve isteklerin sebep olduğu kötülüklerden biri olduğunu dile getirmektedir. Bu anlamda nefis kontrolünün yalanı engelleyeceğini savunan Razi, böylece yalan söyleyerek oluşan pişmanlık, mahcubiyet ya da kaygı gibi duygulardan kurtulunacağını söylemektedir. İslam felsefesi ve ahlakı üzerine önemli çalışmaları bulunan Gazali de (2022) yalanı “haram” olarak nitelemiş, vaaz ve nasihat maksadıyla hikâye

anlatanların, yalan uydurmaktan kaçınmasını, yanlış anlaşılmalara mahal verebilecek doğru olmayan şeyleri anlatmamaları gerektiğini salık vermiştir. Yalanın haram olmasını onun insanlığı zarara uğratan bir kötülük olmasına bağlayan Gazali, yalan söylemenin, yalan söylenene yanlış bilgi aktarılmasına neden olacağını, onu yanlışla sevk edeceğini, bu yüzden de çoğu zaman yanlış bilginin bilmemekten daha iyi olacağını söylemektedir (Râzî, 2016, s. 38).

Batı’da siyaset felsefesi, aklın ve doğruluğun felsefeden geri çekilmesine neden olmuştur. “Hakikat sonrası, post-modernizm, post-yapısalcılık, post-işlevselcilik, post-kolonyallık gibi diğer benzer kategorilerle ve son yılların bilişsel krizinin nüfuz ettiği diğer epistemolojik yapılarla karmaşık bir şekilde ilişkili olan bir kategoridir”. Bu durum, sinizm ile düşüncenin açıklığı (anti-dogmatizm) arasındaki sınırların sistematik olarak seyreltilmesinin yanı sıra eleştirel düşünme ve zekâyâ da katkıda bulunmuştur. Sosyal ağlarda ve diğer daha geleneksel medyada hareket eden hakikat sonrası söylemler, safsata, sahtekârlık ve aldatmaya dayanmasına rağmen, logolar aracılığıyla argümanların (ethos) içeriğinin bir parçası olarak ortaya çıkmayı bırakmadığı için bu çok tehlikeli olabilir (sözelleştirme, retorikleştirme ve dil ve konuşmayı kullanma) ve pathos (mesajın alıcısında bir tepkiye neden olmak), sonuçta güvene ihanet eden hiper bağlantılı hiper gerçeklikte yalnızca gerçeğe benzerliğin veya mümkün olanın performansı ile sonuçlanır.

Nietzsche, hakikatin varlığını aslında reddetmemiş onu sürekli aramıştır. Nietzsche’nin reddettiği varoluşun doğasına aykırı geleneksel felsefenin kabul ettiği, salt aklın egemenliğine dayanan, değişmez, mutlak ya da başka bir ifadeyle nesnel hakikattir. “Nietzsche ‘hakikat yoktur’ derken geleneksel felsefenin tasarımıyla haliyle yani mutlak bir hakikatin olmadığını belirlemek ister. Hiçbir hakikat yoktur dememektedir”. Nietzsche için hakikat çokludur, insan ilişkilerinin özetidir; kullanıla kullanıla güdükleşmiş ve güçsüzleşmiştir. Hakikat onun için bir değildir aksine birden çok hakikat vardır. O yüzden de mutlak hakikatten söz edilemez. Görünen dünya gerçek dünyadır. Dolayısıyla da Nietzsche aslında Pozitivizmin bilimsel, nesnel ve doğru bilgi gibi olgularla çerçevelediği hakikat anlayışına savaş açmıştır. Nietzsche için her şey varoluşa bağlıdır ve sonsuz bir gerçek, tıpkı sonsuz hakikatin olmadığı gibi yoktur. O yüzden, Nietzsche felsefesi açısından doğruluk-ötesi duyguların tamamıyla geri plana atıldığı bir kavram olarak görülmemelidir (Dönmezçelik, 2023, s. 144-145).

9. Post-Truth’un Mantığı

Post-truth, insanın beyninin karanlık tarafından beslenir. Post-modern çağın gelmesiyle beraber hayatımıza giren çok sayıda enformasyon, bizi kendi inançlarımız konusunda daha katı yapmıştır. Enformasyonun sürekli, çok çeşitli kanallar vasıtasıyla akış halinde sürekli gelmesi buna karşın, modern çağın insanının bu enformasyonu takip edecek vaktinin olmaması yine bu katı olma durumunu pekiştiren unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bilişsel ve nörolojik alanda araştırmacı olan Sebastian Dieguez’e (2017) göre post-truth; beynin karanlık taraflarına hitap eder ve insanın kendi kendini savunma mekanizmasıyla doğrudan ilişkilidir. “Thinking Fast and Slow” adlı kitabında Daniel Kahneman (2013; 48), bu oluşumu “bilişsel kolaylık” (cognitive

ease) olarak açıklamaktadır: “İnsanlar, beyinlerini daha çok çalışmaya zorlayacak gerçeklerden uzak durma eğilimindedir”. Post-truth çağda geri plana itilen “görmek inanmaktır” düşüncesinin etkileri özellikle yeni medya da insanların ve kurumların zarar görmesine neden olmuştur (Yıldız, 2023, s. 188).

10. Post-Truth ve Medyanın Rolü

Teknolojide yaşanan gelişmeler, medyanın etki alanını sürekli genişletmekte; siyasal, toplumsal ve kültürel meselelerin aktarıcısı olma rolünü daima sürdürmektedir (Baritçi ve Baritçi, 2021, s. 71). Dünyanın son 40 yıl içinde aşırı dijitalleşmesi, birbirine bağlanması buna bağlı olarak iletişim teknolojilerindeki gelişme, gerçek ve yalanın silikleşmesine, hakikatin muğlaklaşmasına sebep olmaktadır. Yapay zekâ ve hologram teknolojisi sayesinde gerçek artık taklit edilebilir hale gelmiştir. Gerçeğin sıradanlaştırılması ve dönüştürülmesi hiç şüphesiz, en trajik vakaların bile sıradan şekilde servis edilmesi, dönüştürülmesi post-truth ve dijitalleşen dünya arasındaki uyumu anlatmaya yetecektir. Post-truth çağda gerçekler göreceli olarak sunulur ve bu sunum iletişim kanalları vasıtasıyla servis edilir. Örneğin, Körfez savaşında sıcak bir olay olan savaş medya daha ılımlı, daha ‘vicdanlara’ hitap eden şekilde sunmuştur. Fakat Amerika’da ya da Avrupa’da herhangi küçük bir olay ya da olgu yine aynı iletişim kanalları tarafından oldukça abartılı şekilde servis edilir. Post-truth çağda hakikat artık görecelidir. Dünyada yaşanan dijital dönüşümün ardından post-truth kavramı önem kazanmış, yeni medyanın hem kamuoyu oluşturmadaki önemli gücü, hem de hızlı bilgi akışı sayesinde gerçek ve yalan arasındaki ince çizgi yok olmaya başlamıştır. Gerçeğin önemsizleştirilmesi ve sıradanlaştırılması buna bağlı olarak en trajik olanın bile sıradan, önemsiz bir şekilde servis edilmesi duyguları köreltmektedir.

McIntyre (2018) “Post-truth” adlı kitabında, farklı başlıklar altında toplanabilecek kavram kodlarına yer vermiştir. Aşağıda post-truth temasına ilişkin kodlar görülmektedir:

Tablo 1: Lee McIntyre’in Post-Truth Temasına İlişkin Görüşlerine Ait İçerik Analizi Tablosu

Tema	Kodlar
Post-truth	Hakikat, Gölge Hakikat, Sosyal Medya, İnternet, Yalan, Güven, Üst Akıl, Duygu, İnanç, Aldatmaca Gizleme, Manipülasyon, Postmodernizm, Güç Oyunu, Bilgi, Sosyolojik, Siyaset, Bilim, İktidar, Algı, Gerçeklik, Olgu, Tek Merkezilik

McIntyre’nin (2018) “bilişsel önyargı” dediği; “alıcının, kendi inançlarıyla eşleşmeyen bilgiyi göz ardı ederek, doğru olanı varsayması ve kabul etmesi şeklindeki bu bilişsel önyargı, “geri tepme etkisi” olarak bilinir. Çoğunlukla “bu okuyucu anlatılanların veya medyanın yorumunun doğrulanmasını bile istemez; doğru olabilmesi yeterlidir”. Bu önyargı, yalnızca okuyucunun veya kullanıcının doğru bilgi içeriğine erişme olasılığını eleştirmekle kalmaz, aynı zamanda gerçek manipüle edildikçe hem iletişimsel hem de bilişsel işlevler olumsuz yönde değişir ve bu da er ya da geç bilgiyle kurulabilecek inanılabilirliği ve güveni

etkiler. Benzer şekilde, “sosyal ağlar ekonomik, politik veya iletişimsel gücün farklı merkezlerinde oluşan iletişime bir alternatiftir ve bu merkezlerden yayılan bilgileri karşılaştırmamıza olanak tanır”, ancak vatandaşlar bu bilgiyi aldıktan sonra bunu dağıtarak duyururlar ve böylece birçok durumda geçerlilik kazanırlar. Uzmanlar, gerçeklerin nasıl olduğu hakkında ne söylerse söylesin, gerçekliğin bizim olmasını istediğimiz gibi olduğunu düşünelim. Bu iletişim biçimi, “medyanın hedef alınmasına ve talihsizliklerden sorumlu bir veya daha fazla kişinin aranmasına dayanmaktadır; bu, mutlaka olgusal-analitik anlamda değil, yalnızca bir sorunun inşası veya yorumlanmasına dayanan bir dikkat dağıtma biçimidir”. Hakikat sonrası dünyada önemli olanın gerçekler değil, bilgilerin duygulara ve inançlara tatmin edici bir deneyimle sonuçlanacak şekilde uyması olduğu sonucu çıkmaktadır. Gerçek, bugün kayıtsız kaldığımız bir konudur. Önemli olan beğenilmektir. Bu, gerçeklerle kurduğumuz ilişki ve vatandaşlar olarak manipüle edilmiş olsun veya olmasın gerçeğe verdiğimiz önem açısından epistemik bir değişimdir. Ancak yalan, yalnızca kendi inançlarını ve web aldatmacalarına ilişkin yaygın yanlış bilgileri güçlendirmeye istekli bir alıcı-tüketici olduğu sürece pekişir.

Post-truth, neyin doğru neyin yanlış olduğunu teyit edecek kullanışlı kriterlerin bulunmadığını varsayar ve dolayısıyla popülizmin her zaman büyük bir müttefik bulduğu propagandaya yaklaşabilir. Propagandanın, “belirli bir hedef kitleyi hedefleyen ve belirli olguların (insanlar, hareketler, kurumlar vb.) olumlu veya olumsuz bir imajını yaratmayı ve belirli davranışları teşvik etmeyi amaçlayan mesajların kasıtlı ve sistematik olarak yayılmasını” anlamaktayız. Bu hakikat sonrası çağda, propagandanın gücü anti-demokratik bir şekilde kullanarak yaymaya çalıştığı şey, tercihen duygusal taraftan, yani aşırı bağlantılı vatandaşların/tüketicilerin en kararsız veya değişken kısmından gelen bilişsel tepkilerdir. Gücün veriye dayalı mikrofiziğinin pratiği; seçmen davranışını tahmin etmeyi ve konuşmaları optimize etmeyi mümkün kılan akıllı algoritmalar, kişiselleştirilmiş konuşmalar, kişiselleştirilmiş reklamlardan zor ayırt edilebilir. Bu anlamda post-truth’un psikopolitik tarafından inşa edildiğini ve birbirlerinden beslendiğini, demagojiye ve popülizme açık bir senaryo olduğunu söyleyebiliriz.

Sosyal medya çağında insanlar içerik üretmekte ve herkes istediğini yayınlamaktadır. Sahte haber siteleri, yalan ve uydurma haberler yayınlamaktadır. Hakikat sonrası çağda aşırı sağ politikacılar, duygulara hitap etmekte ve kişisel görüşlerini yaymaktadır; gerçeği göstermeyip insanları yalana inandırmaktadırlar. Ana akım medya kuruluşları post-truth çağda nerede durmaktadır? İnsanların güvenini, kimliğini, inanılabilirliğini ve özgünlüğünü nasıl korumaktadırlar? Bu soruların analiz edilmesi gerekir.

11. Dijitalleşen Dünyada Post-Truth

21. yüzyıl, bilgiye ulaşım açısından devrim yaratsa da bilginin niteliği ve doğruluğu hakkında pek çok sorun ve karmaşayı da beraberinde getirmiştir. Başlangıçta başta Facebook olmak üzere diğer sosyal medya platformlarının demokrasiyi güçlendireceği düşünülürken, bütün bu platformlar demokrasiyi dönüştürmüş fakat güçlendirmemiştir (Schiffrin, 2017, s. 123). Bireysel olarak yayıncılığın artması, her medya tüketicisinin bir medya üreticisi olarak ortaya

çıkması, yayıncılığın merkezîyetinin ortadan kalması, hakikatin silikleşmesine ve önemsizleşmesine sebep olmaktadır. Örneğin akıllı telefona sahip olan insanların bilginin doğruluğunu teyit etme gerekliliği duymadan istediği içeriği paylaşabilmesi veya istediği haberi paylaşması ciddi biçimde dezenformasyon yaratmakla kalmayıp, etik meseleleri de gündeme getirmektedir. Post-truth çağda, insanların çoğu yalanları, suçluluk duymadan, utanma hissetmeden ve tereddüt etmeden söylemektedir. Post-truth çağın zeki insanları, yalan söylerken suçluluk duymak yerine bu duygudan kurtulmak için hakikati yok etmeyi seçmektedir (Şen ve Taşdelen, 2020, s. 12). İletişim teknolojilerindeki gelişim ve sosyal medyanın yaygın olarak kullanılması sayesinde dünyanın her yerinde olan biteni öğrenme, yani dünyanın ağlarla kaplı olması ve küresel bir köye dönüşmesi pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Örneğin, sosyal medya sayesinde yeni kanaat önderleri çıkmış, manipülasyon ve dezenformasyon hiç olmadığı kadar artmıştır.

Post-truth çağda doğru ile yanlış, gerçek ile sahte arasındaki ilişki muğlaklaşmıştır. Günümüzde verilen bilginin gerçekliğinden daha ziyade duyguların ön plana çıktığını görmekteyiz. Bu çağda kitleleri etkileme aşamasında duygularla hareket edildiği bir gerçektir (Tiryaki, 2021, s. 530). Bu dönemde bilginin gerçekliğine itibar edilmemekte, duygular ön plana çıkmaktadır. Sosyal medyanın ortaya çıkmasıyla hakikatin önemsizliği daha da artmıştır (Kaya, 2021, s. 32). İnsanın, irrasyonel ve duygusal bir canlı olduğu düşünüldüğünde bu çağın genellikle gerçek, nesnel bilgidен ziyade duyguların ve duygu yoğunluğunun ön plana çıktığını söylemek mümkün olacaktır. Post-truth, yeni bir kavram olmasına rağmen post-truth'un tarihi, yani gerçekten kaçma, gerçeğin teröründen kendini sıyırma insanlık tarihi kadar eskidir.

Sosyal medya başlangıçta insanların kendi fikirlerini ifade etmeye yarayacak, demokrasiyi güçlendirecek bir platform olarak görülmesine karşın beklenen olmamış ve demokrasiyi güçlendireceği yerde onu yok etmeye başlamıştır (Schiffrin, 2017, s. 124). Gelişen internet teknolojileri ile birlikte özellikle 2000 yılından itibaren kullanıcıların haber alma ihtiyaçlarını sosyal medya vasıtasıyla karşılaması, haber kanallarının geleneksel alandan sosyal alana doğru evrilmesi, kaynağı belli olmayan sitelerden, sanki doğruymuş gibi haber okumaları 'haber' ile 'kanaat' arasındaki çizgiyi iyice bulanıklaştırmıştır (Kaya, 2021, s. 29). Bu durum, post-truth ve sosyal medya ilişkisi gelişen teknoloji bağlamında düşünüldüğünde sosyal medyanın post-truth'u besleyen, onun gelişmesini ve güçlenmesini sağlayan bir tarafının olduğunu söylemek mümkün olacaktır. Özellikle fake news olarak bilinen sahte haberler hakikatin önemsizleşmesinde ve gerçeğin muğlaklaşmasında başat faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kurumsal kimliğe sahip olamayan kimselerin içerik ve haber üretmesi, medya şirketlerinin tekelleşmesine neden olmaktadır. Özgürlük ve çoğulculuk getirmesi açısından önemli olmasına karşın daha fazla sayıda kimsenin bilgi ve yorumunun izlenmesi gibi güç bir görevi de yüklenmiştir (Selim, 2023, s. 506). Sosyal medya kullanımının son 10 yılda ciddi bir biçimde artması, internetin dünyanın hemen hemen her yerine ulaşması, post-truth'u yeniden düşünmemiz gerektiğine işaret etmektedir. Son yapılan çalışmalar göstermiştir ki dünya nüfusunun %65'i internet kullanmaktadır. Dünya nüfusunun 8 milyar civarında olduğu göz önüne alındığında yaklaşık 5,2 milyar insan internete erişmektedir. Post-truth dönem;

anlamların anlamsızlaştığı, gerçek ile sahte olanın iç içe geçtiği, olgular yerine duyguların ön plana çıktığı bir gerçekliği anlatmaktadır (Çelik, 2024, s. 287). Sosyal medyanın kullanımının 2009 yılından itibaren kademeli şekilde artması, insanların haber alma ve çevresinde ne olup bittiğini öğrenmek için sosyal medyayı kullanması pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Sosyal medyada kullanıcının hizmetine sunulan engelleme, sessize alma, görmezden gelme gibi opsiyonlar bu homojenliği daha da pekiştirmiştir. Haberlerin özelleşmesi, kişiye göre haber sunan platformların çoğalması, haber okuma pratiklerinin değişmesi yine bu homojenliği pekiştiren unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dijital medya, her kullanıcıyı birer haber kaynağına dönüştürmektedir. Bilgi yığınları içerisinde birey her bilgiyi tek tek doğrulamak için zaman haralayamaz. Günümüzde birey için bunu doğrultacak ne yeterli zaman vardır, ne de birey bunun için kendisini zorlamaz. Bu durumlarda birey kendi düşüncesi ile benzer düşüncelere sahip insanlar ile aynı ortamda bulunur. O ortam içerisinde dolaşıma giren haberlerin doğruluğunu kabul etmeye de gittikçe yatkınlaşır (Kaya, 2021, s. 30). Kullanıcı odaklı kişiselleştirme teknolojilerin amacı, aşırı enformasyon yükü ile karşılaşan okuru rahatlatmaktır. Fakat sonuçlar maalesef her zaman olumlu olmamaktadır (Narin, 2018, s. 234).

Kişiselleştirilmiş haber, teknolojinin bir uzantısı gibi gözükse de aslında bu kavram basın-yayın tarihi kadar eskidir. Kişiselleştirilmiş haber en genel tabiriyle insanların 'kendi gazetelerini kendi yaratmaları' düsturuna dayanır ve bu sayede insanlar kendi gündemlerini kendileri belirler. Örneğin Facebook'un kurucusu Zuckerberg, "Kullanıcıların şu anda Afrika'da ölen insanlardan ziyade evlerinin ön bahçesinde ölen bir sincap ile daha çok ilgilenebileceklerini" belirterek, haber sunumunda hiperkişiselleştirmeyi onaylamıştır (Narin, 2018, s. 235). Bu durumda denilebilir ki, post-truth kavramının yaygınlaşması hem teknolojinin bir uzantısı hem de onun bir sonucudur.

Sonuç

Post-truth, son yıllarda araştırmacıların yoğun olarak ilgilendikleri bir kavramdır. 2016 da Oxford Sözlüğü tarafından yılın kelimesi seçilmiştir. Amerika'da Trump'ın başkanlık seçiminde ve İngiltere'de düzenlenen Brexit referandumundan sonra popülerliğine kavuşan post-truth kavramı Türkçe'ye 'hakikatin önemsizleşmesi', 'hakikat sonrası' gibi bir anlamla çevrilmektedir. Dijital medya teknolojilerindeki filtre balonu ve yankı odaları sayesinde insanlar sadece kendi görüşüne uygun içerikler görmekte ve kendi yarattıkları dünyada yaşamakta bu durum onları belli dünya görüşlerine hapsetmekte ve kayıtsız hale getirmektedir. İnsanın beyninin karanlık noktasından beslenen post-truth, yani gerçeğin göreceli hale getirilmesi çok eskiye dayanmaktadır. Son 30 yılda kitle iletişim araçlarındaki teknolojik gelişmeler ve yeni medyanın sunduğu olanaklar göz önüne alındığında insanlar yoğun enformasyona maruz kalmakta ve zamanı olmayan modern birey buna bir tepki olarak kendi değerlerine daha sıkı sarılmaktadır. Bunun böyle olması hem toplum sağlığı açısından hem de hakikatin tahrip edilmesi açısından çok ciddi sonuçlar doğurmaktadır. Başlangıçta yeni medya araçlarının okuyucuyu aktif edeceği, demokrasiyi güçlendireceği, düşünce ve ifade özgürlüğünü geliştireceği düşünülmüş fakat yeni medya sunduğu

olanaklarla demokrasiyi ve toplumun sağlığını etkilemeye başlamıştır. Yeni medyanın sunduğu kullanıcı odaklı yaklaşım, filtre balonları, yankı odaları gibi teknolojik özellikler toplumu bir bütün olmaktan uzaklaştırmış her insanı ya da her grubu kendi dünyasına hapsedmiştir.

Yeni medyanın sunduğu olanaklarla beraber hakikat ve yalan arasındaki çizgi kaybolmuştur. Türkçe’ye ‘gerçeğin önemsizleşmesi’ gibi bir anlamla çevrilen ‘post-truth’ kavramı dijital dünyanın getirdiği sorunların başında gelmektedir. Bu sorunların başında da hakikat sorunu gelmektedir. Yeni medya kullanıcıları, sadece kendi dünya görüşüne uygun içerikleri görmekte ve diğer görüşlere karşı anlayışsız ve kayıtsız bir tutum geliştirmektedirler. Sosyal medyanın hızı insanları manipüleye açık hale getirmekte, haberin doğruluğunu ya da yanlışlığını teyit edilmeden içerikler birkaç dakika içerisinde binlerce kişi tarafından izlenmektedir. Bu durum, post-truth ve dijital medya arasında birbirini besleyen karşılıklı bir bağ yaratmıştır. Post-truth, hem dijital medyanın bir sonucu hem de uzantısıdır.

İnsanlar öz-yeterlilik duygusunu (stresli durumlarla etkili bir şekilde başa çıkma konusunda kendi kişisel yeterliliklerini değerlendirdikleri duygusu) geliştirerek, doğruyu söyleme ve ruhsal iyileşme sürecine yardımcı olmada yeni medyanın rolünü göz önünde bulundurur. Bu doğruyu söyleme, uzlaşma için kamusal alanı hazırlamaktadır (Best, Long, Eherton ve Smyth, 2011). Felsefe anlam olarak; varlığın ve bilginin bilimsel olarak araştırılmasıdır (TDK Çevrimiçi Sözlük, 2024). Felsefe, esas olarak nesnelere açıklığa kavuşturmak ve onları anlamayla ilgilenir. “Hakikat sonrası” olarak adlandırılan olgu nedir? Bu olgunun neden bu zamanda ortaya çıktığına dair teknoloji, iletişim, siyaset bilimi, sosyoloji ve psikoloji gibi çeşitli disiplinler ilgilenmektedir. Felsefe, yalnızca olgunun kökenleri ve günümüzde ortaya çıkmasının nedenlerini ele almaktadır.

Kaynakça

- Açıkalin, Ş. N. ve Esra, S. (2021). Post-truth ve Dijital Diplomasi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 11(4),1689-1701.
- Baç, M. (2020). Hakikatin Savuşturulması, Ötelenmesi ve Geri Dönüşü Üzerine, Pasajlar, 4, 17-34.
- Baritçi, Z. F. ve Baritçi, F. (2021). Siyasal İletişim Aracı Olarak Sinemada Öteki Algısı: Kumdan Kale Filmi Örneği, Literatür Akademi, 80-85.
- Best, M. L., Long, W. J., Etherton, J., ve Smyth, T. (2011). Rich Digital Media As A Tool In Post-Conflict Truth And Reconciliation, Sage Publications, Media, War&Conflict, Volume 4, Issue 3, December, 2011, 231-249, <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1750635211420628>.
- Brahms, Y. (2020). Philosophy of Post-Truth. Institute for National Security Studies, https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securitiesstudies/resources/docs/INSS_Philosophy-of-Post-Truth.
- Çelik, F. (2024). Post-truth Çağda Post-Reality Sanat Deneyimi: Metaverse Konseri Örneği. Erciyes İletişim Dergisi, 11(1), 283-304, <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.1341622>.
- Çöllüoğlu, M. (2023). Hakikat Ötesi Çağda Sosyal Medya Haberleri: Doğrulama Platformları Üzerinden Bir İnceleme, Simetrik İletişim Araştırmaları Dergisi, 3 (2), 9 7-122, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3139552>.
- Dieguez, S. (2017). Post-Truth: The Dark Side of the Brain, Scientific American Mind, 28(5), 17-43.
- Diyarbakırlioğlu, M. (2022). Görsel Sanatlar Eğitiminde Post-Truth Dönem Etkileri (Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Dönmezçelik, Ö. (2023). Doğruluk-Ötesi (Post-Truth) Döneminde Yalan Haber (Fake News) ve Covid-19 Aşılı: Twitter Etiketlerinde Aşı Karşısı Argümanlar Üzerine Bir Sosyal Ağ Analizi (Doktora Tezi). Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Dursun, Ç. (t.y.). Hakikat Sonrası-Post Truth, https://www.nobelyayin.com/e_tanitim/medyada-guncel-kavramlar-pdf.pdf
- Fuentes, C. A. N. (2021). "Post-truth, Media and Power. A Problem for the Humanities", <https://comunicacionyhombre.com/en/article/post-truth-media-and-power-a-problem-for-the-humanities1-2/>
- Gazali, İ. (2022). Makaasidü'l Felasife, Kayıhan Yayıncılık, İstanbul.
- Günday, Ş. (2003). Doğru ve Doğruluk Kuramları, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(1-2).
- Hançerlioğlu, O. (1977). Felsefe Ansiklopedisi, Remzi Kitabevi.
- Kahneman, D. (2013). Hızlı ve Yavaş Düşünme, Varlık Kitabevi, İstanbul.
- Karagöz, K. (2018). Post-truth Çağında Yayıncılığın Geleceği, TRT Akademi Dergisi, 3(6), 678-708, 31.07.2018, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/trta/issue/38692/420530>.

- Kaya, R. (2021). Hakikatin Önemsizleşmesi ya da Post-Truth, Isparta Okulu Dergisi, 2021, 1(1), 25-35.
- Malpas, J. (1992). Retrieving Truth: Modernism, Post-modernism and The Problem of Truth, Soundings: An Interdisciplinary Journal, 75(2/3), 287-306.
- McIntyre, L. C. (2018). Post-truth. Cambridge: MIT Press.
- Narin, B. (2018). Kişiselleştirilmiş Çevrimiçi Haber Akışının Yankı Odası Etkisi, Filtre Balonu ve Siberbalkanizasyon Kavramları Çerçevesinde İncelenmesi, Selçuk İletişim, 11(2), 232 - 251, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/josc/issue/38276/340471>.
- Oxford Dictionary (2023). s. 2855.
- Par, K. Civelek S. ve Yalın, B. (2022). Hakikat Ötesi (Post-truth) Çağın “Demokrasi” Anlayışı: Dijital Demokrasi Deneyimini Hater Filmi Üzerinden Okumak, 4. Boyut Journal of Media and Cultural Studies, (21), 33-53, <https://doi.org/10.26650/4boyut.2022.1183773>.
- Râzî, E. (2016). Felsefe Risaleleri, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul. <http://ekitap.yek.gov.tr/Uploads/ProductsFiles/af4cd874-e154-4d76-b3e5-1a9b68bfffac>.
- Keyes, R. (2017). Hakikat Sonrası Çağ, St. Martin’s Press, New York.
- Sarıoğlu, E. B. (2020). Yalan Haber, “Post-truth” Kavramı ve Medya Üçlemesi: Geçmişten Günümüze Gündem Belirleyen Örnekler. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 9(1), 377-397.
- Schiffrin, A. (2017). Disinformation and Democracy: The Internet Transformed Protest but did not Improve Democracy, Journal of International Affairs, 71(1), 117-126.
- Selim, F. (2023). Post-Truth Kavramı Üzerine Yeniden Düşünmek, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, 22(1), 498-543, <https://doi.org/10.20981/kaygi.1157016>
- Söğüt, Y. (2023). Yeni Medyanın Gerçekliği: Metaverse, Post-Truth ve Bireye Yeni Bir Bakış, Türkiye Yazarlar Birliği Akademi, 37, 144-164.
- Şen, A. F. ve Taşdelen, H. (2020). Post-Truth Siyaset Bağlamında Yeni Medya: 2019 Yerel Seçimi Örneğinde Bir İnceleme, Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 33, 11-34, <https://doi.org/10.31123/akil.620340>.
- Türk Dil Kurumu Çevrim İçi Sözlükleri (2024). <https://sozluk.gov.tr/>
- Tiryaki S. (2021). Post-Truth ve Sosyal Medya İlişkisine Bibliyometrik Bir Bakış, Aydın Üniv Sos. Bil. Dergisi, 4, 527-545, <https://doi.org/10.17932/IAU.IAUSB.2021.021/iausbdv15i4005>.
- Yıldız, S. K. (2023). Post-Truth Çağının Teknolojik Enstrümanlarına Yeni Medya Perspektifinden Eleştirel Bir Bakış, İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 61, 185-199, <https://doi.org/10.47998/ikad.1219627>.